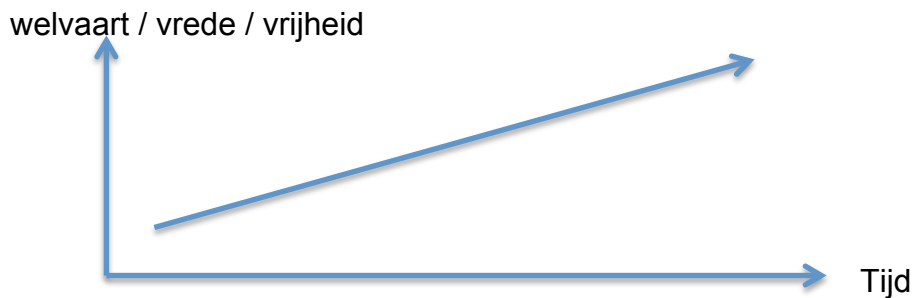

Thema III: Geschiedenis schrijven

Een opmerkelijke observatie van de laatste maanden, in interviews, talkshows, krantenartikelen, tijdschriften etc.: er wordt weer gesproken over 'geschiedenis'. "Wij leven onbetwistbaar op een keerpunt van de geschiedenis." "Er vindt een overgang plaats naar een nieuwe epoeche."

- met de gebeurtenissen van 2016 ("Brexit"; "Donlad Trump tot nieuwe president van de VS gekozen") en de verwachtingen voor 2017 is de **lethargische vanzelfsprekendheid** van "alles gaat gewoon zijn gangetje" open gebroken;
- er leven onder de mensen weer **gespannen verwachtingen**: "Wat gaat er gebeuren?" – "Zal Trump daadwerkelijk zijn aankondigingen waar maken?" – "Welke uitwerkingen heeft een harde Brexit op de economie?"
- opeens is er de denkmogelijkheid present dat de **tegenwoordige toestand (welvaart, vrede, vrijheid)** wel degelijk onder druk kan komen te staan of zelfs **kan veranderen**: voor het eerst sinds tientallen jaren is het voorstelbaar of minstens niet volledig ondenkbaar dat bepaalde rechten, verworvenheden en vrijheden "een andere invulling krijgen";
- het **automatisme** van een alsmaar toenemende democratisering en liberalisering van de wereldmaatschappij wordt afgeremd;
- de **onuitgesproken verwachting van een lineair progressieve ontwikkeling** van de wereldgeschiedenis wordt opeens thema van het nadenken, van discussie en debatten. Er is mogelijkwijs toch geen 'einde van de geschiedenis' (Fukuyama), maar in tegendeel een tegengestelde beweging die **vraagtekens plaatst bij het egalitaire automatisme**.

Vraag: Welk beeld van de geschiedenis hebben wij eigenlijk?

Zeven concepten van de geschiedenis

Plato: cyclisch

Plato vertegenwoordigt de opvatting dat de structuren van het verleden vroeg of laat zullen terugkeren; politieke en culturele verbanden gedragen zich als een levenscyclus, met geboorte, groei en dood. Het bewegende principe is de wereldziel;

het verloop van de geschiedenis is daarom ook door wezens met verstand te begrijpen;

Immanuel Kant: doelmatig

Kant ziet de geschiedenis als het voltrekken van het verborgen plan van de natuur, een opeenvolging van gebeurtenissen waardoor de mensen hun natuurlijke mogelijkheden 'volledig en doelmatig' ontwikkelen en hun rationeel vermogen verwezenlijken.

Georg Willem Friedrich Hegel: dialectisch

In de geschiedenis is volgens Hegel de rationaliteit aan het werk. De grote mensen van de historie zijn de dragers van een algemeen idee van de ratio, waarvan zij zich echter nauwelijks bewust zijn. De voortgang van de rationaliteit zou in de oprichting van een universele staat moeten uitmonden, die het "einddoel van de geschiedenis" moet representeren.

August Comte: drietrap

Volgens Comte doorloopt de mensheid drie stadia: het theologische stadium (geloof in bovennatuurlijke krachten), het metafysische stadium (geloof om door abstracte concepten zoals de natuur geleid te worden) en het positieve stadium, waarin de wereld zich zelf wetenschappelijk begrijpt. Ter compensatie van de intellectuele anarchie is er echter een seculiere religie van het humanisme noodzakelijk.

Karl Marx: voorbestemd

De geschiedenis is volgens Marx een geschiedenis van klassenstrijd. In het tijdperk van een kapitalistische wereldmarkt brengt zij in de gestalte van het proletariaat een revolutionaire acteur voort. Deze fungeert als de motor en voltooiër van de voorbestemde klasseloze maatschappij, het communisme.

Friedrich Nietzsche: genealogisch

Nietzsche veronderstelt een 'eeuwige terugkeer', waarbij het universum weliswaar een eindig aantal gebeurtenissen bevat, de tijd echter oneindig is en zodoende alles in een eindeloze lus herhaalt. De uitdaging bestaat erin het leven zo in te richten, dat men het nog oneindig vele malen zo zou willen herhalen.

Francis Fukuyama: eindig

Het succes van liberalisme en democratie leidt tot een synthese van alle wereldpolitieke tegenstellingen en daardoor tot een 'einde van de geschiedenis'. Dat

betekent niet dat er geen grote gebeurtenissen meer plaatsvinden of dat er geen verdere vooruitgang in de ontwikkeling van fundamentele principes en instituties meer mogelijk zouden zijn.

Deze concepten zijn allemaal filosofische visies, zonder theologische implicaties, zoals 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' of een volmaakte eindtoestand in een hemels koninkrijk. Men kan ze echter wel in twee groepen indelen:

- a) cyclisch: Plato; Nietzsche;
 - a. bij een cyclisch concept zijn altijd andere (niet-menselijke) krachten werkzaam (goden, natuurkrachten, metafysische krachten);
- b) lineair: Kant; (Hegel); Comte; Marx; Fukuyama;
 - a. een lineair concept leeft door de eigen stuwende menselijke krachten; er is een sterke gedachte van progressie aanwezig (ratio; krachten; techniek en wetenschap);
- c) kenmerkend voor beide typen is, dat de respectievelijke beweging ofwel harmonisch, homogeen, irenisch en organisch kan verlopen, of in tegendeel heterogeen, dialectisch en polemisch;

Actualiserende vraag: Welke van deze concepten lijken ons vandaag de dag aantrekkelijk, aanvaardbaar en plausibel?

- Marx: met het einde van het communisme lijkt ons dit model met het communisme als 'aards paradijs' achterhaald en afgedaan; enkele elementen (verpaupering; vervreemding) lijken daarentegen van hoge actualiteitswaarde te zijn;
- Plato / Nietzsche: hun cyclische concepten zijn voor een Westerse denkstijl die daarenboven ofwel monotheïstisch ofwel atheïstisch gevormd zijn, vrij onaanvaardbaar; ze lijken té irreëel, té vaag en idealistisch;
- Kant / Hegel: voor de rationalist zijn hun visies een blijvende uitdaging, die echter in richting naar een vermeend 'einddoel' hun weg te veel geplaveid zien met massa's van obstakels en/of slachtoffers;
- Comte: heeft een sterke sociologische plausibiliteit, vooral door de nadruk op het positieve tijdperk van wetenschap en technologie, die heden te dage de toonaangevende maatstaven voor waarheids-denken en praktische vooruitgang vormen;
- Fukuyama: heeft een sterke politiek plausibiliteit te boeken, althans tot enkel jaren geleden; hoewel er op zich juist geen doel zichtbaar wordt, lijkt (leek) de ogenschijnlijke oerkracht van de neo-liberaal-democratische beweging deze theorie gelijk te geven; in samenwerking met de vooruitgang van de (positieve) wetenschappen en de techniek (hier kon Comte aanhaken) was die richting van de geschiedenis als een allesverslindende tsunami onstuitbaar. Zodoende leken alle andere filosofische concepten obsolete (overbodig) te zijn geworden. Bovendien werden tegelijkertijd ook alle theologische concepten door deze visie verslonden, omdat het postmortale 'hiernamaals'

door een 'aards hiernumaals' werd vervangen (daarom werden de nog resterende communistische omhulsels [Cuba, China] met kapitalistische inhoud gevuld);

- Door deze geschiedenisvisie van een impliciet 'einde van de geschiedenis' zijn de laatste generaties in de Westerse wereld - bewust of onbewust - sterk beïnvloed; de voortdurende economische groei, de stijgende welvaart hebben hieraan evenzeer meegewerkt;
- Doordat in deze stroom van 'voortgang' politiek (democratie), ideologie (liberalisme) en economie (kapitalisme) een (geheim) pakt hadden gesloten, kregen in een particulariteit van het denken en leven, op den duur de meest vreemde tot bizarre eisen en 'Anliegen' een buitensporige aandacht (t/m het 'Gender-toilet'). Daardoor werd de maatschappelijke en politieke energie zozeer geoccupeerd, dat andere – veel dringendere – problemen ('verborgen armoede'; 'stijgende kloof tussen arm en rijk'; 'godsdienstige natuur van de mens'; 'verwaarlozing tot minachting van huwelijk en gezin') volledig over het hoofd werden gezien; deze vergeten en achtergestelde groepen en groeperingen doen nu overal ter wereld met hun Anliegen – soms terecht, soms onterecht – van zich spreken;
- (een filosofische tussengedachte: dit alles, deze beweging van de geschiedenis heeft de zogenaamde 'negatieve vrijheid' vergroot, d.w.z. het alsmaar slopen en weghalen van 'grenzen' ['grenzeloosheid']; dit is echter ten koste gegaan van een 'positieve', 'affirmatieve' vrijheid, die namelijk niet meer werkelijk de eigen visie, overtuiging en geloof ging belijden en verdedigen, maar uit angst voor vermeende intolerantie en discriminatie genoeg genomen met de negatieve vrijheid van de grenzeloosheid);

Vraag: wanneer wij dus op het moment een punt in de geschiedenis hebben bereikt, waar alle voorgaande concepten en visies in zeker zin doodlopen, dan is uiteraard de vraag: "Wat komt nu?" Of – om een beeld te gebruiken: De hogesnelheidstrein van de geschiedenis is tamelijk plotseling midden op het open veld tot stilstand gekomen. Bovendien is de trein nog gehuld in dikke mist. Welke reacties zie je dan op het moment nog:

- voor één groep: om te staan en niet vooruit te komen, is voor deze mensen de ultimatieve nachtmerrie, want het gaat erom alsmaar vooruit te gaan;
- een andere groep: zij hebben het altijd al geweten (met een soort van 'hogere kennis'); maar deze kennis bevredigt vooral het eigen superioriteitsgevoel en biedt weinig hulp in richting van een andere constructieve visie;
- een derde groep: voor hen is het een moment van reflexie ("Welke weg willen wij verder gaan?"); maar: de tijd dringt!
- nog een andere groep: "Ik wacht wel af, wanneer de trein doorgaat, welke kant op maakt mij niet uit."

De **gemoedstoestand** van ons mensen is op dit moment in een spanwijdte van voldoening en onverschilligheid tot onrust en paniek. En dat allemaal met het verwachtingspatroon in richting van het moment dat de trein weer gaat rijden. Terwijl je anders bij een reguliere stop van de trein (komt voor) soms niet precies weet, wanneer de trein weer gaat rijden, nu weet je evenmin in welk richting de trein gaat

verder rijden: vooruit, links, rechts, achteruit. **En juist dit besef van het niet weten van de richting van de geschiedenis is nieuw voor alle concepten van de geschiedenis tot nu toe.** Zelfs Comte en Fukuyama lijken op dit moment ter discussie te staan, want:

- het is maar zeer de vraag of het neoliberalisme en de democratie zich verderop wereldwijd zullen verspreiden;
- het is zeer de vraag of de positieve wetenschappen zonder verdere reglementering mogen doorgaan in richting van de schepping van 'de nieuwe mens'.

Dit brengt ons bij **een dubbele vraag:**

- a) Wat doen wij eraan?**
- b) Hoe denken wij hierover?**

Ad a)

Langzaam trekken de nevels op en zien wij dat nogal wat mensen de trein wel weer op gang willen brengen, maar wel in een andere richting. Dat baart de groep die alsmear vooruit wil de grootst mogelijke zorgen, maar een echte toenadering is vooralsnog niet werkelijk te zien. En bovendien komen er in 2017 nog een paar tijdmomenten bij (verkiezingen) die eveneens van belang zullen zijn, hoe de wissel wordt gezet. Dit blijft dus uitermate spannend. De enige invloed die iedereen zelf kan uitoefenen, is de deelname aan de parlementsverkiezingen (en het in gesprek gaan over deze thematiek met anderen); misschien wordt wel duidelijker dan ooit, dat wij het ook zelf letterlijk in de hand hebben.

Ad b)

Met deze gedachten in het achterhoofd en in der veronderstelling dat deze analyse de situatie enigszins goed weergeeft, betekent dit, dat er op dit moment ook het punt is gekomen, misschien wel de kans, om te zien of er nog andere visies (concepten) op de geschiedenis mogelijk zijn. Dit lijkt dan zo'n typisch filosofische gedachte te zijn: mooi over nagedacht, maar het heeft geen enkele relevantie voor mijn leven. Ik hoop u te laten zien dat men ook anders over geschiedenis kan denken, en dat dit ook consequenties kan hebben op het individueel geestelijke en collectief politieke leven.

Het concept van 'geschiedenis' bij Walter Benjamin

Kernpunten uit het leven van Walter Benjamin:

- 1892: geboren in Berlijn
- 1923: eerste ontmoeting met latere criticus Adorno;
- 1925: afwijzing van zijn habilitatie door de universiteit van Frankfurt;
- 1933: vlucht voor de nationaalsocialisten naar Parijs;
- 1940: na de bezetting van Frankrijk vluchtpoging via de Pyreneeën: op 26 september 1940 zelfmoord in het plaatsje Portbou.

Kijkend naar de gebeurtenissen van de laatste jaren in onze wereld (IS; vluchtelingen; oorlog in Syrië; 'Brexit'; Trump als president van de VS), zijn er veel mensen die met zorg en gechokeerd zich afvragen, "in wat voor een tijd wij eigenlijk wel leven", of zich de ogen wrijvend stamelen: "Dat zo iets in de 21^e eeuw nog mogelijk is...".

Wie op het moment zo denkt en voelt hangt – volgens Walter Benjamin – een geschiedenisvisie aan die onhoudbaar is. Want – zoals Benjamin die als Jood in 1940 concreet met deportatie en vernietiging bedreigd werd, schreef, "is de verwondering erover dat de dingen die wij beleven in de 20^e eeuw 'nog' mogelijk zijn, geen filosofische [verwondering]. Het staat niet aan het begin van een kenproces, tenzij dat de voorstelling van de geschiedenis, die iemand heeft, onhoudbaar is."

Op welke voorstelling, welke visie op geschiedenis doelt Benjamin hier? Voor Benjamin is deze visie die van een **'voortdurende vooruitgang'**. Zij wordt gekenmerkt door **de mens als arbeider** die alles naar zijn hand zet, de maatschappij, de natuur, de cultuur. "Dit begrip van wat arbeid is, blijft niet lang staan, hoe haar producten de arbeider zelf raakt, zolang zij er geen vat op hebben. Hij wil enkel de vooruitgang van de natuurbeheersing, niet de achteruitgang van de maatschappij zien. Hij heeft reeds de technocratische kenmerken, die wij later in het fascisme zullen tegenkomen." – Wereld en politiek leven in een verwachtingspatroon van een voortdurende vooruitgang. Dit punt valt ook vandaag de dag makkelijk te herkennen, want wanneer tegen deze achtergrond iets grondig misloopt ('Brexit', vluchtelingen etc.), dan worden meteen nieuwe maatregelen aangekondigd die het bestaande verder flankeren en uitbreiden, maar een fundamentele reflectie is niet aan de orde.

Walter Benjamin heeft zijn visie geïllustreerd aan de hand van een schilderij van **Paul Klee**, "**Angelus Novus**", door Benjamin genoemd: "**De engel van de geschiedenis.**"

Benjamin schrijft:

“De engel van de geschiedenis moet zo eruitzien. Hij heeft zijn aangezicht naar het verleden gericht. Waar voor ons een reeks van gebeurtenissen verschijnen, daar ziet hij één enkele catastrofe, die voortdurend puin op puin stapelt en hem voor de voeten gooit. Hij zou willen stilstaan en de doden opwekken en het verwoeste samenvoegen. Maar een storm komt op vanuit het paradijs, die zijn vleugels door elkaar slingert en zo sterk is, dat de engel zijn vleugels niet meer kan sluiten. Deze storm drijft hem onophoudelijk voort in richting toekomst, de richting van zijn rug, terwijl de puinhopen vóór hem tot aan de hemel rijken. Dat wat wij vooruitgang noemen, is deze storm.”

Dit vrij negatieve beeld rekent in ieder geval af met de alom heersende mening dat de vooruitgang de mensheid alsmaar vooruit helpt. Benjamin ziet daarin eerder torenhoge puinhopen. Zowel de visie van Fukuyama van ‘het einde van de geschiedenis’ als ook het marxistische narratief van een ‘collaps van het systeem’ berusten op een concept van een doelgerichte eindtoestand, die enkel en alleen door menselijke handelen wordt verwezenlijkt. Juist dit gelooft Benjamin niet. Hij ziet veelmeer in het **quasireligieuze geloof in de vooruitgang** de feitelijke oorzaak van een voortdurende catastrofe.

Wat is dan – zo de vraag – verkeerd aan het huidige beeld van de geschiedenis? Benjamin’s kritiek begint bij het begrip van ‘vooruitgang’. Hij noemt **drie kenmerken van een verkeerd begrip van ‘vooruitgang’**:

- 1) vooruitgang van de mensheid zelf (en niet van enkel vaardigheden en kennis);
- 2) vooruitgang is grenzeloos (in richting van een oneindige perfectie van de mensheid);
- 3) vooruitgang is onophoudelijk (en zet zich zelf tegen alle weerstand door);

Alle drie deze kenmerken zijn twijfelachtig en aan mogelijke kritiek onderhevig, maar zij hebben nog wel **een gemeenschappelijke basis, die ten grondslag van deze voorstelling ligt**: “De voorstelling van een vooruitgang van de mensheid in de geschiedenis is van een voorstelling van een voortgang die een homogene en lege tijd doorloopt, niet los te maken.” – Pas door deze vooronderstelling van een ‘lege tijd’ hebben wij het idee dat de gebeurtenissen van de geschiedenis ons alsmaar vooruit stuwen. Toegepast op het beeld van de hogesnelheidstrein zou dit betekenen, dat de trein alsmaar doorrijdt op een spoor dat wij mensen niet hebben aangelegd, door een landschap waar wij nog nooit geweest zijn, in richting van een doel dat de trein zelf bepaalt.

Maar zo is het niet. **Wij mensen** hebben het spoor aangelegd; wil zeggen: onze geschiedenis is een geschiedenis van overwinnaars, van pioniers, die het spoor hebben uitgezet en de richting hebben bepaald. **Mensen met ideologieën en met eigen bedoelingen zijn de stuwende krachten achter het proces van ‘vooruitgang’**. En: wij mensen interpreteren de gebeurtenissen als zinvol/zinloos en waardevol/waardeloos. Het landschap waar de trein doorheen rijdt, is **ons** landschap van natuur en cultuur; zij bieden de omgeving, de duidingshorizon van wat er gebeurt. Daarom moeten wij – volgens Benjamin – **afscheid nemen van de voorstelling van een lege tijd**, die alsmaar door de stuwende vooruitgang van de geschiedenis wordt gevuld. Daarvoor in de plaats zouden wij het beeld moeten gebruiken van een historische tijd die altijd al met verwachtingen is aangevuld, met

menselijke breekpunten en uiteenlopende bedoelingen. Dan kan de conclusie luiden: “Het verleden historisch articuleren, betekent niet, erkennen ‘hoe het eigenlijk geweest is’. Het betekent, zich van een herinnering bemachtigen, zoals deze in het ogenblik van gevaar opbliksemt.” Of met andere woorden: als de trein van de geschiedenis even stil staat, zichzelf de luxe permitteren, even uit te stappen en erover nadenken, hoe en waarheen wij verder willen. In historisch perspectief zijn dit dan wel de momenten die wij als kansen mogen begrijpen om meer en betere inzichten te verwerven over onze voortgang en vooruitgang. Om beter te zien wat bekritiseerd en gecorrigeerd moet worden. Misschien is het ook **de ‘kairos’ om naar de stemmen te luisteren die lange tijd verdrongen en verloren zijn geweest**, bij voorbeeld niet op de laatste plaats de stemmen die vanuit de religie altijd al een ander beeld van de geschiedenis hebben geschetst. Voor Benjamin als Jood is die dan ook gelegen in het begrip van de ‘verlossing’. Dit is zijn tegenbegrip ten opzichte van ‘vooruitgang’. Bij de verlossing hoort dan ook dat zij menselijk willen en streven overschrijdt. Zij komt van buiten als een geschenk. Dan kan Benjamin van een tijd spreken, waarin “elke seconde de kleine poort is, waardoor de Messias kan binnentreden.”

Of dat er vanuit christelijk perspectief een vernieuwd bewustzijn van geschiedenis en tijd kan groeien, waarin tijdelijke gebeurtenissen (individueel en collectief) ook als heilsgeschiedenis kan worden begrepen. Een heilsgeschiedenis die in de persoon van Jezus Christus reeds haar middelpunt heeft, van waaruit een nieuwe zin aan geschiedenis is gegeven en aan het menselijk leven voorgoed nieuwe inzichten en morele standaards.